

СЕКЦІЯ 24.

ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО У СВІТЛІ СУДОВОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

ГОЛУБЄВА НЕЛЛІ ЮРІЇВНА

Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри цивільного процесу, професор кафедри цивільного права,
доктор юридичних наук, професор

ДИСПОЗИТИВНІСТЬ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Принцип диспозитивності (від лат. *dispono* – розпоряджаюся) є одним з основних принципів цивільного процесу, який передбачає можливість розпоряджатися процесуальними засобами захисту, як втілення свободи прав особистості, гарантованої Конституцією України. Право громадян на звернення до суду за захистом і на судовий захист закріплене в ст. 55 Конституції України.

Принцип диспозитивності – це принцип у відповідності до якого учасники справи мають можливість вільно здійснювати свої права (матеріальні і процесуальні), розпоряджатися ними, виконуючи процесуальні дії, спрямовані на порушення, розвиток і припинення справи в суді, а також використовувати інші процесуальні засоби з метою захисту суб'єктивних майнових і особистих немайнових прав і охоронюваних законом інтересів осіб, а також держави.

Тобто розгляд спору в порядку цивільного судочинства виникає з ініціативи заінтересованих осіб і суд вирішує тільки ті вимоги, за суттю спору, про вирішення яких заявляють сторони, і суд не може вийти за межі цих вимог. Дії суду залежать від вимог позивача і заперечень відповідача, суд вирішує справу в обсязі заявлених сторонами вимог. Суд не може вийти за межі позовних вимог (ч. 2 ст. 264 ЦПК).

Суд не може застосувати інший спосіб захисту права, про який не просив позивач, інакше це буде виходом за межі заявлених вимог та порушенням принципу диспозитивності цивільного судочинства.

Проте, відповідно до п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 18.12.2009 р. № 14 «Про судові рішення у цивільній справі» вийти за межі заявлених вимог (вирішити незаявлену вимогу, задовольнити вимогу позивача у більшому розмірі, ніж було заявлено) суд має право лише у випадках, прямо передбачених законом. Наприклад, суд має право вийти за межі заявлених вимог і з власної ініціативи вирішити питання про стягнення аліментів на дитину одночасно з позбавленням

батьківських прав (ч. 2 ст. 166 СК); застосувати наслідки недійсності нічемного правочину (ч. 5 ст. 216 ЦК).

Проблеми у судовій практиці також може викликати застосування ч. 2 ст. 5 ЦПК щодо можливого способу захисту, який може визначити у своєму рішенні суд у випадку, якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного, невизнаного або оспореного права, свободи чи інтересу особи, яка звернулася до суду. При цьому такий спосіб захисту має не суперечити закону.

Щоб застосувати ч. 2 ст. 5 ЦПК необхідно, щоб суд констатував, що закон або договір не визначають ефективного способу захисту права. Тобто необхідно надати оцінку ефективності обраного зацікавленою особою способу захисту. Ця новела нової редакції ЦПК узгоджується із Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод («Право на ефективний засіб юридичного захисту» – ст. 13 Конвенції). Суд означає, що засіб захисту, котрий вимагається згаданою статтею, повинен бути «ефективним», як у законі, так і на практиці, зокрема, у тому сенсі, щоб його використання не було ускладнене діями або недоглядом органів влади відповідної держави (п. 75 Рішення ЄСПЛ від 05.04.2005 р. у справі «Афанасьєв проти України»).

Однак необхідно враховувати, що використання зазначеної норми має бути дуже обережним. Розширення способів захисту за рахунок можливості судом визначити «ефективний» спосіб (не дивлячись на інший спосіб визначений в законі чи договорі) може порушувати права відповідача. Тим більше, якщо він не буде мати змоги на зміну стратегії захисту.. Застосування цієї норми може вплинути на прогнозованість судової практики. Крім того, обрати «спосіб захисту, який не суперечить закону» всупереч способу передбаченому в законі чи договорі з мотиву його більшої ефективності є досить складним завданням, може мати суб'єктивний характер та може перетворитися у спосіб «перегляду» негативного для сторони рішення.

Диспозитивний характер мають права сторін, передбачені цим Кодексом. В літературі відзначають, що принцип диспозитивності характеризується такими положеннями: 1) хто хоче здійснити своє право, повинен сам потурбуватися про це – *vigilantibus jura scripta sunt*; 2) особа, якій належить право, може від нього відмовитись – *volentum non fit injuria*; 3) нікого не можна примушувати пред'явити позов проти своєї волі – *nemo inventus cogere cogitur*; немає судді без позивача – *nemo iudex sine actore*; 4) суд не повинен виходити за межі вимоги сторін – *iudex ne eat ultra petita partium, ultra petita non cognoscitur*, за винятками, встановленими законом; 5) правом розпоряджатися об'єктом процесу – *res in iudicium deducta* [1].

Цивільне процесуальне законодавство значною мірою змінилось, у процесі удосконалення диспозитивності у цивільному процесі. Так, диспозитивність привела до скорочення тих справ, де ініціатором їхнього порушення виступає прокурор, змінились правила перегляду судових рішень, що набрали законної сили.

Проявом принципу диспозитивності є правило, що збирання доказів у цивільних справах не є обов'язком суду, крім випадків, встановлених цим Кодексом.

Суд не може збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи, крім випадків: 1) коли це необхідно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена; 2) витребування доказів судом у випадку, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів (див. коментар до ч. 7 ст. 81 ЦПК); 3) інших випадків, передбачених цим Кодексом (див. коментар до ст. 81 ЦПК).

Диспозитивний характер мають права сторін, визначені ст. ст. 43, 49 ЦПК. За останньою позивач може відмовитися від позову, відповідач має право визнати позов на будь-якій стадії судового процесу; позивач вправі збільшити або зменшити розмір позовних вимог до закінчення підготовчого засідання або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження; відповідач має право подати зустрічний позов у відповідні строки, сторони можуть укласти мирову угоду на будь-якій стадії судового процесу тощо (див. коментар до ст. 49 ЦПК).

При цьому, суд не приймає відмови від позову, зменшення розміру позовних вимог, визнання позову відповідачем у справі, в якій особу представляє її законний представник, якщо його дії суперечать інтересам особи, яку він представляє (ч. 6. ст. 49 ЦПК). Згідно ч. 5 ст. 207 ЦПК суд відмовляє у затвердженні мирової угоди, якщо одну із сторін мирової угоди представляє її законний представник, дії якого суперечать інтересам особи, яку він представляє.

Відступ від принципу диспозитивності тут виправданий інтересами неповнолітніх дітей, недієздатних осіб тощо.

Частина 4 ст. 13 ЦПК направлена на захист прав та інтересів осіб, які представлені законними представниками. У виникненні даного виду судового представництва відсутня та довірча першооснова, яка неодмінно існує в добровільному представництві. Відносини довірчого характеру між особами, яких представляють, та законними представниками тут передбачаються лише на основі раніше виниклих обставин, що породжують загальний обов'язок представляти інтереси певної особи, не пов'язаний з представництвом у конкретній цивільній справі (наприклад, походження дітей, усиновлення, призначення і т. д.). Діяльність законного представника певною мірою повинна бути контрольована з позиції відповідності її інтересам суб'єкта, якого представляють.

Чи «суперечать інтересам особи, яку він представляє», дії представника суд оцінює, ґрунтуючись на власному життєвому досвіді та з дотриманням принципів справедливості, розумності, добросовісності та пропорційності.

Таким чином, правила про диспозитивність цивільного процесу у новій редакції ЦПК залишилися традиційними (ст. 13 ЦПК). Проблеми,

які можуть виникнути у судовій практиці у зв'язку із застосуванням ч. 2 ст. 5 ЦПК щодо можливого способу захисту, який може визначити у своєму рішенні суд, можуть бути вирішені тільки з урахуванням принципу диспозитивності.

Список використаної літератури:

1. Штефан М.Й. Цивільний процес. Підручник для студ. юрид. спеціальностей вищих закладів освіти. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К.: Ін Юре, 2001. – 696 с. – С. 54.

Ключові слова: принцип диспозитивності, цивільне судочинство, учасники справи, процесуальні засоби захисту.

Ключевые слова: принцип диспозитивности, гражданское судопроизводство, участники дела, процессуальные средства защиты.

Key words: the principle of dispositiveness, civil proceedings, participants in the case, procedural remedies.

АНДРОНОВ ІГОР ВОЛОДИМИРОВИЧ

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри цивільного процесу, доктор юридичних наук, доцент

ПОДОЛАННЯ ПРАВОВОГО ПУРИЗМУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Правовий пуризм (від лат. *purus* – чистий) як надмірно скрупульозне слідування приписам закону, занадто прискіпливе ставлення до виконання юридичних формальностей і процедур – явище таке саме давнє як і боротьба з ним.

Юридичний формалізм, що є синонімом правового пуризму, – традиційна та характерна ознака юридичної професії. Фахівець у галузі права в уявленні широких мас населення постає саме як особа, схильна до формалізму, педант, який постійно чіпляється до деталей. Такий образ, хоча і є певною мірою гіперболізованим, однак все ж таки є доволі виправданим. При цьому саме судовий процес, цілкомито підкорений процесуальній формі (в юридичній літературі навіть вказують про дію в цивільному процесуальному праві принципу процесуального формалізму [1, с. 93]), є найяскравішим прикладом постійного відшукування розумного компромісу між формою та змістом.

Сувору формалізованість судового процесу має глибоке історичне коріння. Переважна більшість дослідників римського приватного права, характеризуючи римський цивільний процес (особливо легісакційний), сходяться на думці про його надмірну формалізованість, переобтяженість ритуалами [2, с. 282], яка поступово зменшувалася